

Turboschelpbeker

Daniel Schilperoort (zilversmid, geen geboorte- of sterfdatum bekend)

Gemeentemuseum
Den Haag

Den Haag, 1607. Verguld zilver, h. 19, br. 14,5, d. 11,5 cm

Gemerkt op mondrand: stadskeur Den Haag, jaarletter B voor 1607, meesterteken Schelp in schild, toegeschreven aan Daniel Schilperoort; bijgeslagen belastingteken Bijltje (1853-1927)

Herkomst: particuliere collectie

De in Den Haag vervaardigde edelsmeedkunst heeft vaak een verrassende vormgeving. De aanwezigheid van het stadhouderlijk hof en de regeringscolleges verleende Den Haag een bijzonder karakter. Connecties met andere vorstelijke hoven en het komen en gaan van veel ambassadeurs zorgden voor een directe invloed vanuit het buitenland. Ook door de grote aantrekkingskracht van de stad op ambachtslieden van buiten de grenzen is het Haagse zilver veelal internationaal van vorm. De tentoonstelling *Haags goud en zilver* in het Gemeentemuseum in 2005 toonde daarvan indrukwekkende voorbeelden. De enige tot nu toe bekende Haagse schelpbeker uit de vroege 17de eeuw ontbrak nog op deze tentoonstelling. De bijzondere beker kon onlangs worden verworven dankzij een zeer royale bijdrage van de Vereniging Rembrandt. Daarmee is niet alleen de collectie Haags zilver van het Gemeentemuseum aanmerkelijk verrijkt, maar is in het algemeen de verzameling Nederlandse nautilus- en turboschelpbekers aangevuld met een uiterst oorspronkelijk versierd exemplaar.

SCHELPEKERS

Schelpbekers zijn geen onbekend fenomeen in de edelsmeedkunst van de Nederlanden. Exotische schelpen, zoals de nautiluschelp, waren in de 16de en 17de eeuw in ons land gezochte objecten voor verzamelaars. De grote schelpen uit het Verre Oosten werden gevat in een verguld zilveren montuur met een standvoet, zodat ze als pronkstuk en eventueel als drinkbeker konden worden gebruikt. Men was gefascineerd door de combinatie van een bijzonder, uit de natuur voortgekomen en door God geschapen voorwerp met een kunstzinnig door de mens vervaardigd montuur. Zo veroverden schelpbekers een plaats in menig rariteitenkabinet. Maar ook alleenstaand in een kunstkast of op een tafel, waar de beker van alle kanten bekeken kon worden, zullen de decoratieve pronkstukken de aandacht hebben getrokken. Nautilusbekers zijn meermalen op schilderijen afgebeeld en vormen daar vaak letterlijk het hoogtepunt van de compositie.¹

De meest opzienbarende Nederlandse nautilusbekers zijn vervaardigd in Rotterdam, Delft, Amsterdam en Utrecht in de periode 1585-1625. Deels behoren zij tot openbare collecties in Nederland, zoals die van het Rijksmuseum Amsterdam, het Stedelijk Museum het Prinsenhof Delft, Museum Boijmans Van Beuningen Rotterdam en

het Centraal Museum Utrecht. De versiering van de monturen is bijna altijd gebaseerd op de herkomst van de schelp uit zee: hij bestaat uit een combinatie van fantasievolle zeewezens en zeegoden met het in deze tijd gebruikelijke renaissance-ornament. De opening van de schelp is meestal verworden tot de muil van een grote monsterkop. De schelp zelf kan bovendien nog zijn gesneden en gegraveerd, beschilderd of zijn belegd met kleurige edelsteentjes. In veel gevallen dringt het montuur en de bewerking in zijn overdaad de schelp zelf wat naar de achtergrond.

Bij de Haagse schelpbeker is de fraai dieproze gekleurde en hoogglanzende schelp zelf nog nadrukkelijk aanwezig. Niet een nautiluschelp is gemonteerd, maar een turboschelp (*Turbo marmoratus*), ook wel maan- of knobbelhoorn genoemd. Deze stevige schelp is in tegenstelling tot de symmetrisch gewonden nautiluschelp, een spiraalvormig gewonden slakkenhuis, van eenzelfde indrukwekkende grootte en met eenzelfde kwaliteit parelmoer. Oudere exemplaren van de turboschelp zijn voorzien van drie spiraalvormig meedraaiende dikke ribbels, maar de turboschelp van de Haagse beker met zijn gladde vrij ronde vorm is waarschijnlijk een wat jonger exemplaar. Zojuist opgepikt uit de zee, meestal

als bijvangst in een vissersnet, is de turboschelp een weinig aantrekkelijk grauw en ruw geheel, dat pas door een zuurbehandeling en polijsten zijn in eerste instantie groene en vervolgens roze parelmoerlaag prijs geeft. De vorm van de turboschelp verlangt een iets ingewikkelder montuur, omdat dit spiraalvormig met de schelp moet meedraaien.

BIJZONDERE VORMGEVING VAN HET MONTUUR

Het montuur van de Haagse turboschelpbeker onderscheidt zich wezenlijk van de andere bekende bekens. De schelp zelf is gevat in een vrij traditioneel verguld zilveren montuur met vlakke klampen versierd met rolwerk en voluten, waartussen een tros van vruchten en engelenkopjes met vleugels. De opening van de schelp vormt zoals eveneens gebruikelijk de muil van een monsterkop met in een soort vissenstaarten eindigende horens. In de binnenzijde van de mondlijn zijn tussen rolwerk-ornament twee zwaardvechtende zeezezens gegraveerd. Vooral de grillige monsterkop is sprekend en overtuigend uitgevoerd: in de geplooid, wat weke vormgeving van de huid en de horens is een voorbode van de kwabstijl te zien.

De meest opvallende nautilusbekers hebben een stam in de vorm van een figuur die de schelp op zijn hoofd torst: zeezezens met vissenstaarten of saters met bokkenpoten die op dolfinen of andere waterdieren rijden. De vormgeving van de stam en voet van de Haagse schelpbeker daarentegen is niet gebaseerd op zeezezens, maar op een abstracte ornamentiek. Het is deze zeer elegante en voor deze periode zeer 'moderne' ornamentiek die de Haagse schelpbeker zo bijzonder maakt.

De stam van de Haagse schelpbeker lijkt in principe op een balusterstam, maar deze is hoog opgetrokken en over de gehele hoogte omgeven door elegant gebogen voluten, die uit een bloemkrans langs de stam omhoog lijken te groeien of een verbinding maken met de voet. Karakteristiek zijn de ribben, die de C- of geknikte S-vorm van de voluten deels accentueren en versterken. De ronde voet vertoont op twee profiellijsten met een traditionele gestempelde renaissanceversiering van knerren en ruitjes, een in drieën gedeelde invulling van opengewerkt ornament. Dit opengewerkte ornament heeft eveneens een bijzondere vormgeving met opstaande richels en ovale vlakken waarin grillig gevormde doorboringen.

Dergelijke versieringen van voet en stam zijn in de eerste decennia van de 17de eeuw veelvuldig verwerkt in ornamentprenten, vooral in kleine prenten met het zogenaamde 'zwartwerk'-ornament. Dit ornament, genoemd naar de afwisseling van zwarte en witte vlakken, is een verfynd vervolg op rolwerk-ornament. De pren-

ten werden in eerste instantie uitgegeven in Duitse steden als Stuttgart, Augsburg en Neurenberg. Zij zijn vervaardigd door kunstenaars als Esaias van Hulsen, Hieronymus Bang, Lukas Kilian en Michel Le Blon, die vaak zelf ook goudsmid waren.² Zwartwerkprentjes waren bij uitstek bestemd voor edelsmeden. We kennen het ornament vooral toegepast bij versieringen in email of niello op goud of zilver, bijvoorbeeld op horlogekasten, medaillons en messenheften. Vroege uitgaven bijvoorbeeld van Van Hulsen en Kilian verschenen in 1606 en 1607.

De versiering van de Haagse schelpbeker, die voorzien is van een jaarletter voor 1607, komt zeer dichtbij deze ornamentvoorbeelden. Het is een bewijs van de snelheid waarmee in Den Haag nieuwe bronnen

voor vormgeving en versiering werden gevolgd. De driedimensionale en opengewerkte toepassing van het ornament op de stam en de voet van de Haagse schelpbeker is uniek. Een enigszins vergelijkbare opengewerkte voet van een bekerschroef, uitgevoerd in koper, is bewaard in het Rijksmuseum.³ Als versiering van het opengewerkte gedeelte is hier echter het traditionele rolwerk toegepast, gecombineerd met fabeldieren.

De techniek van het openwerken van edelmetaal, een effect dat in deze vroege periode nog niet ontstond door figuurzagen, maar door boren, beitelen en vijlen, werd in de eerste helft en het midden van de 17de eeuw meer toegepast. Juist de laatste jaren zijn verschillende voorwerpen van Haags zilver te voorschijn gekomen, waarvan de versiering in *ajour* was uitgevoerd. Opvallende werkstukken betreffen grote manden, zoals van Dirck of Nicolaas Loockemans, Hans Coenraet Breghtel en Adriaen van Hoecke en, in de jaren zestig, opengewerkte flesmonturen.⁴ In 1998 kon een ander bijzonder voorbeeld van *ajour* bewerking worden aangekocht dankzij de steun van de Vereniging Rembrandt: een juwelenkistje uit 1645, in Den Haag vervaardigd door Andries Grill.⁵ De techniek van de *ajour* versiering in de 17de eeuw heeft tot nu toe minder in de aandacht gestaan, ondergesneeuwd als het ware door het overweldigende niveau van het drijfwerk van de gebroeders Van Vianen en anderen. Het is verheugend dat in de Haagse schelpbeker weer een voorbeeld van *ajour* werk aan het Nederlands kunstbezit is toegevoegd.

Ornament ontwerp voor goud- en zilvermeden in zwartwerk, uit een serie van zes Esaias van Hulsen (ca 1570-voor 1626), (Stuttgart) 1606. Ets, 6,8 x 5,8 cm
COLLECTIE MUSEUM FÜR ANGEWANDTE KUNST, WENEN

DE GOUDSMID EN DE MOGELIJKE OPDRACHTGEVER

Over de maker van het montuur en over de oorspronkelijke opdrachtgever is helaas nog niet veel bekend. Het meesterteken is op grond van de schelpvorm toegeschreven aan de goudsmid Daniel Schilperoort. Zijn naam is in de Gemeentelijke Archieven in de vroege 17de eeuw vermeld op een huwelijkscontract uit 1603, als hij trouwt met 'Anna de Wedua', mogelijk een weduwe van een vakgenoot-goudsmid.⁶ Of hij in Den Haag werd geboren, is niet duidelijk. Veel protestantse kunstenaars uit het zuiden trokken in de late 16de eeuw naar de Noordelijke Nederlanden, mogelijk behoorde Schilperoort daartoe.

Ook wat betreft de opdrachtgever tasten we nog in het duister: schelpbekers zijn wel een aantal keer in boedelinventarissen van Haagse inwoners vermeld, zoals in 1642 bij Martin Snouckaert van Schauburg, een groot kunstkenner en verzamelaar, en in 1663 bij Jacob de Jonge van Naeldwijck.⁷ Door het ontbreken van een wapen op de beker zijn er helaas weinig aanknopingspunten.

BELANG VOOR DE COLLECTIE VAN HET GEMEENTEMUSEUM DEN HAAG

De turboschelpbeker vormt een uniek, aantrekkelijk en bijzonder vroeg voorwerp in de collectie Haags zilver van het Gemeentemuseum. Het beleid van het Gemeentemuseum Den Haag is erop gericht de collectie Haags zilver waar noodzakelijk te versterken. De nadruk ligt daarbij op bijzondere werken uit tijdsperioden waaruit delen slecht vertegenwoordigd zijn, zoals de 16de, 17de of de 19de eeuw.

Haags zilver uit de vroege 17de eeuw of eerder is nauwelijks bewaard. Het is verheugend dat in 2004 twee zilveren drinkschalen van het Haagse St. Joris schuttersgilde uit 1561/1562 aan de collectie van het Haags Historisch Museum konden worden toegevoegd dankzij steun van de Vereniging Rembrandt. Een tot nu toe onbekende verguld zilveren huwelijksbeker van Johan van Oldenbarnevelt uit 1574/1575, uit een Engelse privé-collectie, was onlangs te zien op de tentoonstelling *Haags goud en zilver* in het Gemeentemuseum in 2005.⁸ De kloeke vormgeving van deze stukken, zo afwijkend van de tot nu toe bekende renaissancebekers, werpt een nieuw licht op de productie van het Nederlandse zilver. Ditzelfde geldt voor de Haagse turboschelpbeker. Door zijn afwijkende vormgeving vormt het montuur van de schelp een belangrijke aanvulling op de tot nu toe be-

kende nautilus- en turboschelpbekers, zowel die met een buitenlands montuur als de Nederlandse exemplaren.

De schelpbeker illustreert daarnaast het beeld van het Haagse zilver vóór het vorstelijk vertoon aan het hof van Frederik Hendrik en Amalia. Dat er in de eerste decennia van de 17de eeuw op hoog niveau werd geproduceerd door de Haagse goudsmiden, blijkt tot nu toe vooral uit schriftelijke bronnen. De beschrijving van een *silvere vergulden spiegel van gedreven ende gemailleert werck*, geleverd door Dirck Loockemans aan de Staten-Generaal als geschenk voor de Paltsgravin, de latere Winterkoningin Elisabeth, en de talloze vermeldingen van drinkschalen, koppen en lampetstellen die de overheid cadeau gaf, zijn daarvan een bewijs ♦

Jet Pijzel-Dommisse

Conservator afdeling Kunstnijverheid Gemeentemuseum Den Haag

Noten

1. Hanns-Ulrich Mette, *Der Nautiluspokal. Wie Kunst und Natur miteinander spielen*, München, Berlin 1995. Over Nederlandse verzamelingen: E. Bergvelt, R. Kistemaker (red.), *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735*, 2 dln, Zwolle, Amsterdam 1992.
2. P. Fuhring, *Ornament prints in the Rijksmuseum II. The seventeenth century*, 3 dln, Rotterdam 2004, nrs. 500-512, 1359-1369, 1622-1635; C.-P. Warncke, *Die ornamentale Grotteske in Deutschland 1500-1650*, 2 dln, Berlin 1979, afb. 311, 312, nrs. 879-900, 1136-1147, 1220-1231; F. Ritter, *Illustrierter Katalog der Ornamentstichsammlung des K.K. Oesterreich. Museum für Kunst und Industrie: Erwerbungen seit dem Jahre 1889*, Wenen 1919, p. 18, 26-29; R.-A. Schütte, *Geschichte der Schwarz ornamente-Entwicklung und Ausprägung einer Gruppe von Vorlageblättern für Goldschmiede von 1585 bis ca. 1635*, Kiel 1991 (diss. Christian Albrechts-Universität).
3. O. ter Kuile, *Koper & Brons*, Rijksmuseum Amsterdam 1986, nr. 410.
4. J. Pijzel-Dommisse, *Haags goud en zilver. Edelsmeedkunst uit de Hofstad*, Den Haag, Zwolle 2005, afb. 123, 124, 128, 141, cat.nrs. 1, 143.
5. J. Pijzel-Dommisse, 'Juwelenkistje. Andries Grill, Den Haag 1645', *Bulletin van de Vereniging Rembrandt* 8 (1998), nr. 3, p. 22-23.
6. Een ranke drinkschaal met deksel met het wapen van Frederik Hendrik was voorheen aan Schilperoort toegeschreven, maar het meester-teken op deze drinkschaal is bij nadere bestudering aan de goudsmid Hendrik Montens I toegekend, Pijzel-Dommisse, *op.cit.* noot 4, afb. 9.
7. Haags Gemeentearchief, Not. Arch.: Snouckaert datum 1642, nr. 133, fol [info volgt nog]; en De Jonge van Naeldwijck datum 1663, nr. 344, fol. [info volgt nog]
8. R. van Lit, J. Pijzel-Dommisse, 'Twee zilveren drinkschalen, Joseph Maertensz. van der Hove, Den Haag 1561/1562', *Bulletin van de Vereniging Rembrandt* 15 (2005), nr. 3, p. 18-21. Pijzel-Dommisse, *op.cit.* noot 4, afb. 63, 4.